

DIRK VERHOFSTADT (RED.)

Beroemde feministes

De strijd voor vrouwenrechten

Houtekiet
Antwerpen/Amsterdam

© Dirk Verhofstadt / Uitgeverij Houtekiet nv
Houtekiet, Katwilgweg 2, B-2050 Antwerpen
info@houtekiet.be
www.houtekiet.be

Omslag Herman Houbrechts
Opmaak www.intertext.be

ISBN 978 90 8924 715 5
D 2019 4765 6
NUR 740

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission of the publisher.

Bij de samenstelling van deze biografie werden illustraties ontleend waarvan wij de bron niet hebben kunnen achterhalen. Mogelijke rechthebbenden kunnen zich tot de uitgever wenden.

Inhoud

7

John Stuart Mill – 150 jaar
'De onderwerping van de vrouw'

DIRK VERHOFSTADT

23

Marie le Jars de Gournay

ANN MESKENS

39

Artemisia Gentileschi

LEEN HUET

51

Mary Astell

ALICJA GESCINSKA

65

Olympe de Gouges

TINNEKE BEECKMAN

81

Mary Wollstonecraft

ANN BRUSSEEL

95

Harriet Taylor Mill

WENDY DE POORTER

113

Emmeline Pankhurst

CLAIRE TILLEKAERTS

127

Virginia Woolf

MAGDA MICHIELENS

147

Marie Popelin

SARA DE MULDER

165

Simone de Beauvoir

TINE MAENHOUT

181

Mehrangiz Manouchehrian

DARYA SAFAI

199

Paula Marckx

ELISABETH MATTHYS

211

Lucienne Herman-Michielsens

ANNEMIE NEYTS

227

Ayaan Hirsi Ali

ASSITA KANKO

241

Dankwoord

243

Personenregister

INLEIDING

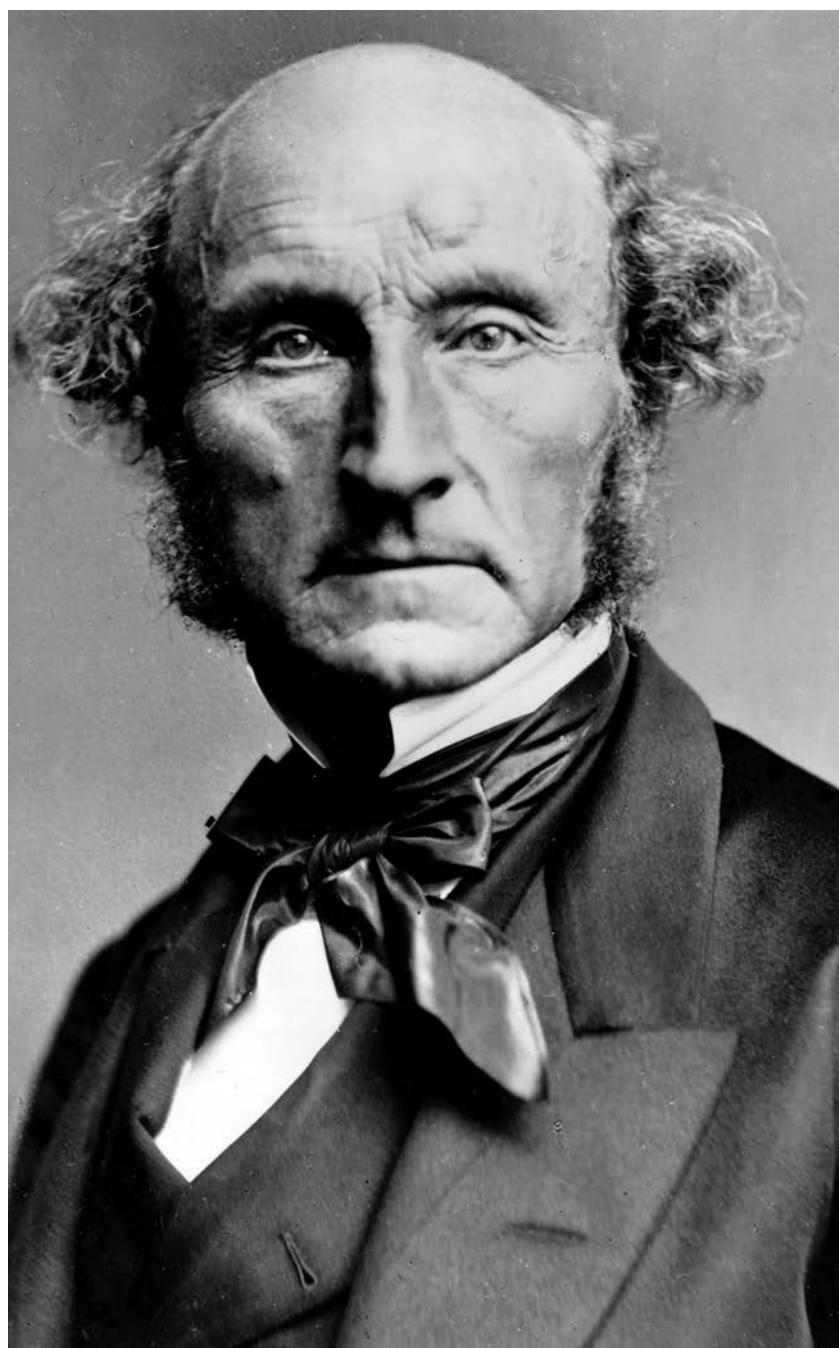
John Stuart Mill – 150 jaar
'De onderwerping van de vrouw'

DIRK VERHOFSTADT

150 jaar geleden

In 2019 is het exact 150 jaar geleden dat de Britse filosoof John Stuart Mill zijn boek *De onderwerping van de vrouw* publiceerde. Mill was een overtuigd feminist, die radicaal opkwam voor de rechten van de vrouw. Al in 1866 had hij als parlamentslid voor de Liberal Party zijn steun uitgesproken voor de 'The Women's Suffrage Petition', een eis voor vrouwenstemrecht ondertekend door 1.499 Britse vrouwen. Onder hen bevonden zich vooraanstaande actievoerders voor vrouwenrechten, zoals Mary Somerville, Dorothea Beale, Barbara Bodichon, Harriet Martineau, Priscilla McLaren Bright, Josephine Butler, Frances Buss, Bessie Rayner Parkes, Frances Power Cobbe, Elizabeth Garrett Anderson, de eerste vrouwelijke dokter in Engeland, en Emily Davies, de medeoprichtster van het eerste Cambridge College voor vrouwen. Die laatste twee kwamen de petitie afgeven in het Britse Lagerhuis. Mill ontving de twee dames en nam het voor hen op.

Op 7 juni 1866 legde hij deze massale oproep voor aan de andere parlamentsleden en verdedigde de petitie tien dagen later. Op 20 mei 1867 diende hij een amendement in op de kieswet. Daarin stelde hij voor om het woord 'man' te vervangen door het woord 'persoon'. Op die manier zouden vrouwen in een klap dezelfde rechten krijgen als mannen. Zijn voorstel werd echter verworpen met 73 stemmen voor en 194 tegen.

De uitslag van de stemming had Mill echter niet ontmoedigd. Jarenlang werkte hij aan een tekst waarin hij op een rationele manier de rechten van de vrouw verdedigde. Veel van zijn ideeën werden mee geïnspireerd door zijn levensgezellin Harriet Taylor, die in 1851 het essay *Enfranchisement of Women* schreef over de gelijkheid van man en vrouw. Daarin verwees ze naar de eerste zin van de Amerikaanse Onafhankelijkheidsverklaring: ‘Wij achten het een onbetwistbaar feit dat alle mensen gelijk geschapen zijn, dat zij door hun Schepper met bepaalde, onvervreemdbare rechten begiftigd zijn en dat hiertoe onder andere het recht op het eigen leven, vrijheid en het nastreven van geluk behoren.’ In de praktijk bleven vrouwen echter uitgesloten van publieke en politieke functies. Harriet Taylor en John Stuart Mill begrepen maar al te goed hoe erg meisjes en vrouwen in het Verenigd Koninkrijk onderworpen waren aan de macht en de grillen van de vader of de man. De ideale vrouw in de Victoriaanse periode was zowel huisvrouw, moeder, echtgenote als gewillige sekspartner. Meisjes werden zonder enige inspraak uitgehuwelijkt, waren vaak het slachtoffer van huiselijk geweld, konden geen eigendom bezitten, mochten zonder toestemming van vader of echtgenoot niets ondernemen en hadden geen stemrecht.

Al die thema's kwamen aan bod in *The Subjection of Women*, dat hij samen met zijn stiefdochter Helen Taylor (Harriet Taylor Mill overleed in 1858) opstelde en in 1869 publiceerde. Mill vergeleek de situatie van de vrouwen van zijn tijd met de slavernij (die was in de Verenigde Staten pas net na de Amerikaanse Burgeroorlog in 1865 afgeschaft). ‘Ik zal geenszins beweren dat vrouwen in de regel niet beter behandeld worden dan slaven, maar geen slaaf is in dezelfde mate – en in de volle betekenis van het woord – slaaf als een getrouwde vrouw’, zo schreef hij. Een getrouwde vrouw was volgens Mill de lijfeigene van de man, iemand die op elk uur van de dag en de nacht te zijner beschikking moest staan. ‘Hij kan alles van haar eisen en haar dwingen tot de diepste vernedering die een mens kan worden aangedaan, namelijk zich tegen haar zin te moeten lenen voor zijn dierlijke lusten.’ Overeenkomstig het toen geldende huwelijksrecht kreeg een man zowat de absolute macht over zijn vrouw, haar bezittingen en inkomsten. Een dergelijk discriminerend huwelijksrecht stuitte Mill tegen de borst.

Toen hij in 1851 huwde met Harriet Taylor, liet hij een akte opmaken met de volgende tekst: ‘Ik beschouw het als mijn plicht schrif-

telijk een principieel protest in te dienen tegen het bestaande huwelijksrecht, voor zover het die macht [de macht van de man over zijn wettige vrouw, nvdv] toekent, en tevens wil ik plechtig beloven deze in geen geval en in geen enkele omstandigheid te gebruiken. Wat betreft het huwelijk tussen mevrouw Taylor en mij verklaar ik dat het mijn wil, mijn intentie en de voorwaarde voor onze verbintenis is, dat zij in ieder denkbaar opzicht absolute vrijheid van handelen behoudt, evenals de beschikking over haar eigen persoon en alles wat zij nu en in de toekomst bezit, alsof er geen huwelijk heeft plaatsgevonden.' Deze akte was een radicaal novum en kreeg dan ook de nodige commentaar, maar vooral ook tegenkanting. Sommigen verweten Mill dat hij vrouwen een voorkeursbehandeling wilde geven, maar dat klopte niet. 'Er wordt niet verzocht om beschermende maatregelen en rechten voor vrouwen, er wordt alleen gevraagd om afschaffing van de huidige beschermende maatregelen en rechten voor mannen', zo schreef hij. Zijn doel was immers het bekomen van gelijke rechten voor mannen en vrouwen.

De patriarchale samenleving

Al sinds de Griekse beschaving werd de vrijheid van de mens als een fundamenteel recht beschouwd, eerst voor enkelen en in de loop van de geschiedenis steeds ruimer voor iedereen. Toch sloeg die ontwikkeling tot pakweg het midden van de vorige eeuw alleen op mannen. De patriarchale samenleving kreeg daarbij steun van de geestelijken, die dit goedkeurden en aanmoedigden. Kerkvaders verkondigden voortdurend dat vrouwen minder verstandelijke vermogens hadden, net zoals slaven ten aanzien van hun blanke meesters. *Sois belle et tais-toi*, zo klonk het eeuwenlang. Volgens Mill liep het voor vrouwen al mis van in hun jeugd. Meisjes kregen weinig scholing en jongens werden opgevoed in de overtuiging dat ze superieur waren aan de vrouwen en dat ze later hoofd van het gezin zouden worden, met alle privileges die er traditioneel aan verbonden werden.

Tegelijk werden meisjes en jonge vrouwen voorbereid op het huwelijk en later op het moederschap, waarbij ze zich volledig onderwierpen aan hun echtgenoot. Die kon zelfs de kinderen bij hun moeder weghalen. Vrouwen kregen tijdens hun leven nauwelijks de kans om hun geestelijke vermogens te ontwikkelen. Desondanks toonden enkelen,

die daartoe wel de mogelijkheid kregen, aan dat ze de hoogste politieke en artistieke prestaties konden leveren, aldus Mill. Hij verwees hiervoor naar de deskundige manier waarop Margaretha van Oostenrijk had geregeerd, naar de artistieke prestaties van Madame de Staël en George Sand, en ook indirect naar zijn vrouw Harriet Taylor als leverancier van ‘de meest originele gedachten, die door mannelijke auteurs naar voren zijn gebracht, (maar) eigenlijk door vrouwen zijn ingegeven.’

Mill vond de wettelijke ondergeschiktheid van de ene sekse ten opzichte van de andere absurd en stelde zelfs dat dit ‘een van de voornaamste belemmeringen voor de menselijke vooruitgang was’. Hier toonde hij zich ten volle als een utilitarist. ‘Wanneer men vrouwen de vrije beschikking over hun vermogens zou geven door hen vrij te laten in de keuze van een beroep en door dezelfde werkterreinen, met dezelfde aanmoedigingen en beloningen, voor hen open te stellen als voor mannen, zou men als tweede voordeel [het eerste voordeel zou persoonlijke voldoening en geluk zijn, nvdv] een verdubbeling van het potentieel voor de hogere functies in dienst van de mensheid kunnen verwachten.’ Voor Mill was het onbegrijpelijk dat men de vermogens en het intellect van de helft van de wereldbevolking niet gebruikte om op moreel, bestuurlijk maar ook op artistiek vlak betere resultaten te boeken. De verbeteringen die zouden voortvloeien uit het toekennen van gelijke rechten aan vrouwen, zouden via het gezin ook worden doorgegeven aan de kinderen. Mensen die op gelijke voet met elkaar staan, zorgen voor meer concurrentie en dat komt de hele samenleving ten goede.

‘Aangezien de onderwerping van de vrouw aan de man de algemene norm is, wordt elke verandering op dat gebied vanzelfsprekend als onnatuurlijk beschouwd,’ aldus Mill. Dat vond hij raar, want de Engelsen vonden het wel ‘natuurlijk’ dat ze geregeerd werden door een koningin (Victoria), maar een vrouw als soldaat, arts, advocaat of lid van het parlement beschouwden ze dan weer als onnatuurlijk. Vrouwen moesten volgens hem dan ook stemrecht krijgen. Ze worden immers niet alleen geweerd uit alle functies en betrekkingen, maar krijgen ook geen stem ‘bij de keuze van degenen door wie ze geregeerd zullen worden’, schreef Mill. Elke mens moet net een stem in het kapittel krijgen om deze keuze mee te bepalen. Voor hem was er dan ook ‘geen greintje rechtvaardiging te vinden voor het feit dat vrouwen geen kiesrecht wordt gegeven onder dezelfde voorwaarden en met dezelfde beperkingen als mannen’.

De enige natuurlijk staat voor elk mens, en dus voor elke vrouw, was volgens hem de vrijheid en niets anders. 'Op de primaire levensbehoefte van voedsel en kleding na is vrijheid de eerste en sterkste behoefte van de menselijke natuur.' Het kan zijn dat er wetten bestaan die deze vrijheid beperken, zoals in het geval van het mogelijk aanbrengen van schade aan anderen, maar daarom mogen ze de persoonlijke vrijheid als element van geluk niet inperken. Er moest dus een einde komen aan die onvrijheid van de vrouw en Mill voegde er het volgende aan toe: 'Nu de slavernij van de negers is afgeschaft, is dit [de onderdrukking van de vrouw, nvdv] het enige geval waarin een menselijk wezen, dat in het volle bezit van zijn geestesvermogens verkeert, aan de genade van een ander menselijk wezen is overgeleverd.'

Na de publicatie van *The Subjection of Women* in Engeland werd Mills boek snel populair bij de suffragettes aan beide kanten van de Atlantische Oceaan. Al in 1869 verscheen een Deense vertaling en stimuleerde het de Danish Woman Association in haar strijd voor stemrecht voor vrouwen. De Nieuw-Zeelandse wetgevers verwezen naar *The Subjection of Women* toen ze in 1893, als eersten in de wereld, het algemeen stemrecht voor vrouwen invoerden. Aletta Jacobs, de Nederlandse feministe en eerste vrouwelijke arts in haar land, stond eveneens sterk onder invloed van het werk van Mill. Als voorzitter van de 'Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht' bepleitte ze gelijke rechten voor mannen en vrouwen. Ook in Noorwegen kwamen vrouwen bijeen om Mills werk te lezen en erover te discussiëren. De journaliste Ella Anker schreef dat 'ze ervan huilden en erover droomden, alsof een nieuw tijdperk aanbrak'. Op 20 mei 1908 kwamen duizenden vrouwen, maar ook mannen, bijeen voor het standbeeld van Mill in Victoria Gardens in Londen, om de voorvechter van vrouwenrechten te eren. Dat betekende niet dat het stemrecht voor vrouwen overall snel werd ingevoerd. In Engeland gebeurde dit in 1918 voor vrouwen vanaf dertig jaar en in 1928 kregen vrouwen vanaf eenentwintig jaar stemrecht. In Frankrijk moesten vrouwen wachten tot 1944 en in België duurde het zelfs tot 1948. Maar *The Subjection of Women* was wel het sleutelwerk tijdens de eerste feministische golf, dat uiteindelijk zorgde voor politieke rechten voor vrouwen.

Tweede feministische golf

Ook op de tweede feministische golf vanaf de jaren zestig hadden Mills ideeën een grote invloed. Toen verwezen vooral liberale feministes naar zijn visie op het recht en de vrijheid van het individu (zowel van man als vrouw) om over zichzelf te beschikken. ‘Over himself, over his own body and mind, the individual is sovereign.’ Na de verwerving van politieke rechten voor vrouwen tijdens de eerste feministische golf ging het nu over het recht op een volwaardige deelname aan het economische en maatschappelijke leven, op economische zelfstandigheid, op deelname aan het openbaar bestuur en op effectieve zelfbeschikking. Dat laatste kwam vooral tot uiting in de seksuele bevrijding, de losmaking uit het keurslijf van patriarchale en kerkelijke tradities. Vrouwen kregen eindelijk zeggenschap over het aangaan van relaties, het krijgen en opvoeden van de kinderen. Eindelijk mocht de vrouw ook genieten van seks, los van de vermeende plicht tot voortplanting, en werd ze baas in eigen buik. Het recht op abortus zou dat nog versterken. Er kwam een einde aan het huisvrouwensyndroom en een wettelijke bescherming tegen mishandeling en seksueel geweld tegen vrouwen. De maatschappelijke revolutie van 1968 betekende de definitieve doorbraak van het individualisme in alle geledingen van de maatschappij. Hier ligt de basis van de ontkerkelijking, de ontzuiling, het antiautoritarisme, de verdraagzaamheid, de mensenrechten, het antiracisme en de gelijkheid der seksen. Het zorgde voor de bevrijding van de ketenen van de opgelegde moraal, de vrije geest die doorheen alle barrières dringt, de definitieve afrekening met de censuur en de index, en vooral de bevrijding van de vrouw uit het keurslijf van de kerkelijke dogma’s.

Het stemrecht voor vrouwen, de beschikbaarheid van voorbehoedsmiddelen, de wetgeving inzake abortus, de democratisering van het onderwijs en de massale toetreding tot de arbeidsmarkt hebben de positie van de vrouw in grote delen van de wereld verbeterd. In zowat alle westerse landen werden bijzondere wetten en regels aanvaard om vrouwen te beschermen, om hun rechten afdwingbaar te maken en elke aantasting ervan te bestraffen. Wetten tegen discriminatie van vrouwen, tegen seksuele intimidatie en andere vormen van huiselijk geweld werden goedgekeurd, ook mannen kunnen er een beroep op doen. Een belangrijke stap voorwaarts was alvast het strafbaar maken van verkrachting binnen het huwelijk. Dat gebeurde in België in 1989

THE
SUBJECTION
OF
WOMEN

BY
JOHN STUART MILL

LONDON
LONGMANS, GREEN, READER, AND DYER

1869

en in Nederland in 1991. Het tekende de overtuiging in het Westen dat vrouwen op geen enkele manier beschouwd kunnen worden als eigendom van de man, dat ze vrij hun partners kunnen kiezen, seks mogen hebben, zelf beslissen over zwangerschapsonderbreking, een eigen loopbaan mogen uitbouwen en uit de echt kunnen scheiden. Die vrijheid, die gelijkwaardigheid van vrouwen ten aanzien van mannen, is het fundamentele uitgangspunt van een menselijke en rechtvaardige samenleving, aldus de Amerikaanse filosoof John Rawls. Ook binnen het gezin en de samenleving, met alle plichten en verantwoordelijkheden die ermee gepaard gaan, moeten vrouwen beschikken over dezelfde fundamentele rechten, vrijheden en ontplooiingskansen als mannen.

De strijd gaat door

Ondanks deze onmiskenbare stappen in de verbetering van het lot van de vrouw in de westerse samenlevingen blijft *The Subjection of Women*, ook na honderdvijftig jaar, wereldwijd nog steeds bijzonder actueel. In China komen foeticide en infanticide op meisjes op grote schaal voor. In Egypte worden acht op de tien vrouwen genitaal verminkt, in India blijven massale verkrachtingen van vrouwen nog steeds onbestraft en in Rusland is huiselijk geweld tegen vrouwen nog steeds geen misdad. In Japan blijft men doorgaans blind voor seksuele agressie tegen vrouwen, in Brazilië neemt het geweld tegen vrouwen nog toe, in Iran pakt de religieuze zedenpolitie vrouwen op die onvoldoende gesluiert zijn en in Afghanistan moeten vrouwen zich onder druk van de taliban opnieuw in een boerka hullen. In Syrië is het gebruikelijk dat een verkrachte vrouw moet huwen met de dader, in Nigeria worden regelmatig schoolmeisjes ontvoerd, in Jemen wordt zowat de helft van de meisjes gedwongen tot een huwelijk en in Zuid-Soedan werd enkele maanden geleden een meisje op Facebook geveild en letterlijk verkocht aan de meest biedende. Ook in het Westen bleef een feitelijke kloof bestaan tussen de rechten van mannen en vrouwen, zoals in de lagere verloning en het beruchte glazen plafond. In tal van landen worden vrouwen nog steeds beschouwd als minder-

waardig en onderdanig aan de man. 'Vrouwen aan de haard' was en blijft voor velen een realiteit. Hoog tijd om ons daartegen te verzetten en radicaal in te gaan tegen elke vorm van discriminatie van de vrouw. Er is geen enkele reden, ook niet religieus, waarom vrouwen minder waard zouden zijn dan mannen. In de realiteit denkt men er echter nog zo over. Vrouwen worden nog steeds geacht hun persoonlijke ambities aan te passen aan hun rol als moeder of echtgenote.

'De geboorte is een fataliteit' stelde Mill vast. Het is een schokkende waarheid die nog steeds van toepassing is voor de meerderheid van de vrouwen in de wereld die om economische, culturele en religieuze redenen worden onderdrukt en minderwaardig worden geacht aan mannen. In heel wat gevallen blijven ze zelfs letterlijk lijfeigenen van de man. Vandaar de noodzaak van een derde feministische golf, een wereldwijde beweging om vrouwen eindelijk op alle vlakken gelijke rechten te bezorgen. Een beweging die de diverse natiestaten ertoe aanzet om, via hun wetgeving, elke vorm van discriminatie en ongelijke behandeling van vrouwen actief te bestrijden. 'De ellende, immoraliteit en alle soorten van kwaad, die in talloze gevallen het gevolg zijn van de onderwerping van individuele vrouwen aan individuele mannen, zijn te verschrikkelijk om te negeren', schreef Mill al in 1869. In die zin is het wraakroepend dat de zogenaamd progressieve feministen in onze contreien blijven zwijgen wanneer hun zusters omwille van groepsrechten, culturele en religieuze tradities in onvrijheid moeten blijven leven. Het is verbazend hoe diep het cultuurrelativisme is doorgedrongen in het denken van de vrouwen die enkele decennia geleden nog op de barricades stonden om hun eigen rechten en vrijheden af te dwingen.

De strijd voor gelijke rechten van vrouwen is in elk geval nog niet voltooid. Niet in het Westen, en al helemaal niet in de rest van de wereld. Wat vrouwen nodig hebben is meer en beter onderwijs, zoals Mill in *The Subjection of Women* voorstelde. Het verwerven van kennis is het belangrijkste middel voor de emancipatie van vrouwen. Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat mannen in streng patriarchale samenlevingen, waarin de religie een grote rol speelt, argwanend staan tegenover onderwijs voor meisjes. De moordaanslag op Malala Yousafzai die onderweg was naar school, is daar een bewijs van. Naast onderwijs hebben vrouwen echter ook rolmodellen nodig, feministes die niet alleen in woorden, maar ook in daden bijdragen of hebben bijgedragen tot de algemene bewustwording van de gelijkheid van

alle mensen. Die bewustwording is er niet vanzelf gekomen. Het waren moedige vrouwen die al in een vroeg stadium bijzonder vooruitstrevende ideeën verdedigden over de verhouding tussen man en vrouw. Dostojewski beweerde dat alles is toegelaten als God ten onder gaat, maar het omgekeerde lijkt waar. Waar men regeert in naam van God gaat de mens ten onder, in het bijzonder de vrouw. Vrouwen waren en zijn de grootste slachtoffers van culturele en religieuze tradities die hen proberen te knechten, en van de onverschilligheid van westerse vrouwen over het lot van hun lotgenoten. De strijd voor meer individualisme – het recht van een vrouw om zelf te beslissen over haar eigen leven – is zonder twijfel de belangrijkste uitdaging van de derde feministische golf. Sinds de tweede feministische revolutie kwamen heel wat westerse vrouwen tot dit inzicht. Vandaag is het een fundamentele stap voor al die vrouwen die – zowel hier als elders – om culturele of religieuze redenen onderdrukt worden, om zich te onttrekken aan de dictatuur van door mannen geïnterpreteerde en opgelegde patriarchale gewoontes en tradities.

Beroemde feministes

Honderdvijftig jaar na Mills *The Subjection of Women* blikken veertien vrouwen terug op het leven en de ideeën van evenveel bijzondere feministes. Dit boek wil aantonen hoe vrouwen in het verleden hebben moeten vechten voor hun rechten. Het gaat niet alleen om vrouwen die politiek actief waren, maar ook om hen die op economisch, sociaal en cultureel gebied hun plaats opeisten. Veel van hun standpunten blijven een inspiratiebron voor al wie opkomt voor de bevrijding van de vrouw. Deze reeks begint met een essay van Ann Meskens over de zestiende-eeuwse Marie le Jars de Gournay, een Franse filosofe en vroege feministe, die het werk van Michel de Montaigne becommentarieerde en al in 1622 *Égalité des hommes et des femmes* schreef. Zij werd uitgespuwd door de mannen van haar tijd. Leen Huet heeft het vervolgens over Artemisia Gentileschi, een Italiaanse barokkunstenares uit de zeventiende eeuw die door haar leermeester werd verkracht, maar de moed had om tegen hem op te komen en hem voor de rechtbank te dagen. Haar woede, pijn en verdriet ervaren we in haar overgebleven brieven en vooral in haar kunst. Alicja Gescinska bespreekt de levensloop van Mary Astell,